

فقه حکومتی

(درآمدی بر ماهیت، اصول و منطق نظری)

تألیف:

دکتر بهمن الابی طادی

www.ketab.ir

انتشارات
دانشگاه امام صادق علیه السلام

عنوان: فقه حکومتی (درآمدی بر ماهیت، اصول و منطق نظری)

مؤلف: دکتر بهنام طالبی طادی

ناشر: دانشگاه امام صادق علیه السلام

صفحه آرا و ویرایش ادبی: رضا عبداللہی

طراح جلد: محمد روشنی

نویسنده و ناظر نسخه پردازشی و چاپ: رضا دیا

چاپ و صحافی: چاپ سپیدان

چاپ اول: ۱۳۹۷

قیمت: ۲۱۵/۰۰۰ ریال

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۰۰۰-۰۰۰

تهران: بزرگراه شهید چمران، پل مدیریت، انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام

صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵ • کد پستی ۱۱۱۱ • تلفکس: ۱۴۳-۸۸۳۷۰

E-mail: press@kac.ac.ir • www.ketabesadiq.ir • فروشگاه اینترنتی

سرشناسه: طالبی طادی، بهنام، ۱
عنوان و نام بدیداور: فقه حکومتی: درآمدی بر ماهیت، اصول و منطق نظری. این کتاب برای برنامه طالبی طادی.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۷

مشخصات ظاهری: ۳۰۴ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۰۰۰-۰۰۰

موضوع: علوم سیاسی (فقه)

موضوع: اصول فقه

موضوع: روش شناسی

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)

رده بندی کنگره: ۱۳۹۷ ط ۸ ۱۹۸/۶ BP

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۳۷۹

شماره کتابشناسی ملی: ۵۳۸۷۸۵۸

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی باشد.
این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست مطالب

۹	..... سخن ناشر
۱۱	..... مقدمه
۱۷	..... فصل اول. معنی و چیستی چهره‌های نظری
۱۷	..... مقدمه
۱۹	..... ۱. سؤالات مختصاتی معنی
۱۹	..... ۲. تحلیل روش‌شناسی
۲۱	..... ۳. مفهوم‌شناسی فقه حکومتی
۲۱	..... ۳-۱. «مفهوم‌شناسی» و جایگاه آن در علوم
۲۵	..... ۳-۲. روش‌شناسی در معنایابی فقه حکمرانی
۲۷	..... ۳-۳. مؤلفه‌های حکمرانی در علوم کلاسیک
۲۷	..... ۳-۳-۱. نسبت‌یابی دو مفهوم کلی «علوم» و «حکومتی»
۲۹	..... ۳-۳-۲. مؤلفه‌های اصلی مقتبس از علوم در حکمرانی
۳۲	..... ۳-۴. واسازی تعاریف و مؤلفه‌ها در ساختار معنایی فقه حکومتی
۳۲	..... ۳-۴-۱. بازکاوی معنای «فقه» و قید «حکومتی»
۳۷	..... ۳-۴-۲. صورت‌بندی معنای «فقه حکومتی»
۴۰	..... ۳-۵. بازکاوی مؤلفه‌های فقه حکومتی
۴۰	..... ۳-۵-۱. متعلق و موضوع فقه حکومتی
۴۱	..... ۳-۵-۲. چرایی فقه حکومتی
۴۷	..... ۳-۶. بازشناسی مؤلفه‌ها در فقه کلاسیک
۵۵	..... ۳-۷. تعریف مختار و نهایی از فقه حکومتی

۴. سازواری معارف دینی ۵۷
- ۴-۱. کیفیت سازواری معارف دینی (توصیفی و تجویزی) ۵۷
- ۴-۲. اقتضانات، لوازم، آثار و نتایج نظام‌واره بودن شریعت در احکام مستنبطه (فهم اجتماعی) ۶۴
- ۴-۲-۱. ارتباط علی بین عناصر ۶۴
- ۴-۲-۲. درهم‌تنیدگی فهم معارف ۶۵
- ۴-۲-۳. تریب در حجیت اجتهاد متجزی ۶۶
- جمع‌بندی ۶۹
- فصل دوم: ساختار و منطق نظری فقه حکومتی** ۷۱
- مقدمه ۷۱
۱. ارتباط فقه مضاف در فقه حکومتی ۷۱
- ۱-۱. امکان‌سنجی فقه مضاف ۷۱
- ۱-۱-۱. قلمروشناسی بین ۷۲
- ۱-۱-۲. نسبت دین و علم ۸۲
- ۱-۱-۳. ارتباط فقه و حکومت ۹۴
۲. منطق نظری فقه مضاف ۱۲۹
- ۲-۱. مؤلفه‌های توصیفی روش‌شناسانه در فقه مضاف ۱۳۴
- ۲-۱-۱. نص محوری ۱۳۴
- ۲-۱-۲. مکانیزم احکام تأسیسی و امضایی در روش‌شناسی فقه مضاف ۱۴۰
- ۲-۱-۳. نظریه «حجیت» در روش‌شناسی فقه مضاف ۱۴۴
- ۲-۲. فعلیت گزاره‌های شرعی در ماهیت‌شناسی منطق فقه مضاف ۱۶۹
- ۲-۲-۱. مرحله اقتضاء ۱۷۰
- ۲-۲-۲. مرحله انشاء ۱۷۰
- ۲-۲-۳. مرحله فعلیت ۱۷۰
- ۲-۲-۴. مرحله تنجز ۱۷۰
- ۳-۲. نسبت‌شناسی ساختاری در فقه میان‌رشته‌ای و مبانی آن ۱۷۲
- ۳-۲-۱. «مکتب» و «اره‌های معرفتی» ۱۷۲
- ۳-۲-۲. ساخت بنیادهای نظام‌سازی فقهی ۱۷۵
- ۴-۲. الگوی عمومی فقه میان‌رشته‌ای در منطق نظری فقه حکومتی ۱۷۷

۱۷۸	۲-۴-۱. توضیح تاریخچه دانش میان‌رشته‌ای
۱۸۱	۲-۴-۲. مفاهیم و اصطلاحات مهم میان‌رشته‌گی
۱۸۵	۲-۴-۳. تنقیح روش‌شناسی میان‌رشته‌ای در فقه مضاف
۱۸۶	۲-۴-۴. مؤلفه‌های روشی و مراحل اصلی در فقه میان‌رشته‌ای
۲۱۴	جمع‌بندی
۲۱۷	فصل سوم. اصول فقه حکومتی و سنتی؛ تفارق و تشابه
۲۱۷	مقدمه
۲۲۲	۱. تاریخ‌شناسی تاریخی علم اصول
۲۲۲	۱-۱. اجتهاد و استنباط در عامه
۲۲۳	۲-۱. اجتهاد - استنباط در امامیه
۲۳۰	۲. نگاهی ادیبانه اصول فقه حکومتی و خلأهای نظام موجود
۲۳۴	۲-۱. حجیه
۲۳۸	۲-۲. تبویب مناسبات
۲۴۰	۲-۳. هویت‌دهی مستقیم تاریخی - احث استطرادی
۲۴۶	۲-۴. تنقیح، تبیین و تکمیل مبانی فلسفه علم اصول
۲۵۰	۲-۵. حدود عرف‌گرایی و دقت عقلی یا فلسفی
۲۵۱	۲-۶. مبانی انسان‌شناسی اصول فقه
۲۵۳	۲-۷. ارانه تطبیقات فقهی
۲۵۹	۳. بسترهای ارتباطی با علوم همسو و خلق روی‌پردازی‌های نوین
۲۶۰	۳-۱. اصول و زبان‌شناسی
۲۶۰	۳-۱-۱. زبان‌شناسی شناختی
۲۶۲	۳-۱-۲. حقیقت معنا
۲۶۴	۳-۲. اصول فقه و بینامتنیت
۲۶۹	۳-۳. اصول فقه و نشانه‌شناسی
۲۶۹	۳-۳-۱. تعریف
۲۶۹	۳-۳-۲. ماهیت نشانه
۲۷۲	جمع‌بندی
۲۷۳	نتیجه‌گیری

منابع و مأخذ ۲۷۷

نمایه ۲۹۳

فهرست شکل‌ها

شکل ۱. مراتب امکان‌شناسی فقه حکومتی ۱۸

شکل ۲. رانب اِیصال به فقه حکومتی تا غایت مطلوب ۱۹

شکل ۱. نقش مفاهیم در توسعه علوم ۲۲

شکل ۴. جایگاه قدرت در حکمرانی ۳۰

شکل ۵. مؤلفه‌های اصلی حکمرانی ۳۲

شکل ۶. ساحات مستترک عموم ۱۳۰

شکل ۷. منطق ارتباطی علم نظام - گفتمان ۱۷۴

شکل ۸. حکم و لوازم آن ۱۹۱

www.ketaboo.com

مقدمه

سر و وجودی مدنی الطبع بوده و از ابتدای خلقت خود حیات جمعی را تجربه کرده است. آنچه ما را و غیرقابل انکار است، اقتضانات حیات اجتماعی است که تفاوتی ما را و ملامت‌ها با آثار افعال فردی دارد. به همین دلیل از زمانی که بشر حیات اجتماعی خود را شناخته و با مسائل زیست جمعی آشنا شده است در پی کشف بهترین راه‌ها و تنظیم زندگی انسانی بوده است. این راه‌حل‌ها را می‌توان از منظر دو بعد بشری و اجتماعی تحلیل و بررسی نمود:

از منظر محتوایی راهبردهای جامعه در قسم اول یا برگرفته از عقلانیت و سازه‌های خرد بشری است و با مقدمات تجربی است که انسان‌ها در طول قرون متمادی حیات خود کسب نمود و به نسل‌های بعدی انتقال داده است. در قسم دوم این راهبردها می‌تواند منبعث و مشتق از جوهره‌های وحیانی و غیربشری باشد. که خود نیز به دو گونه وحی مستقیم الهی و معصوم و فهم بشری از منابع دینی تقسیم می‌شود.

از منظر روشی آنچه جامع تفکرات انسانی است، تمسک به اطلاعاتی مدون و نظام‌مند جهت پیش‌بینی الگوهای رفتاری بشر و ایجاد راهبردهای مناسب در مدیریت و هدایت آن به سمت کمالات پیش رو است. چنین داده‌ها می‌تواند کاشف از حقائق طبیعی و توصیف‌گر پدیده‌های رفتاری و معرفتی در انسان باشد را می‌توان با غض نظر از تعاریف کلاسیک، «علم» نامید و از آنجا که بهترین و کامل‌ترین برنامه در مورد حیات انسانی را خالق انسان ارائه نموده است چاره‌ای جز تکون این نظام روشی با محتوای الهی و توحیدی نیست. بر این اساس برای

ایجاد حکومت جهانی که مدینه فاضله و غایت نهایی از انزال شریعت و رسل بوده است، چاره‌ای نیست جز ایجاد نظام‌های علمی بدون مبتنی بر معارف الهی، در جهت کشف و توصیف قواعد رفتاری و معرفتی بشر، به منظور ایجاد بهترین و کامل‌ترین نهادها و الگوهای سلوک فردی و اجتماعی برای ابناء بشر در هر مذهب، قومیت و فرهنگ.

چنین منظرگاهی را می‌توان در چهار مرحله ذیل تقسیم‌بندی نمود:

الف) خروج از حاکمیت‌های طاغوت ذهنی و عینی (انقلاب)؛

ب) کشف و تولید علوم انسانی اسلامی (جنبش نرم‌افزاری)؛

ج) تکران و طراحی ساخت بنیاد نظام‌های اجتماعی (نظام‌سازی)؛

د) تسری و تعمیق این عقبه تئوریک به تمامی ساحات معرفتی، غیر معرفتی، رفتاری و حتی اخلاقی (تمدن‌سازی).

بدین جهت بدین دید فراام انسانی نقشی حیاتی در رشد و به غایت مطلوب رساندن یک اجتماع خواهد داشت. در طی این مراحل، خاصه در مورد کشف و استنباط علوم دینی مستلزم یک نظام تکامل و پیش رو در اجتهاد فقهی است. این ظرفیت به مراحم تلاش و مجاسات‌های فقه‌ار علمای اسلامی با نام مصطلح فقه جواهری امکان تولید و طراحی چنین نظامی برای اجتهاد را فراهم نموده است که رهبر معظم انقلاب از آن تعبیر به «فقه حکمرانی» نمودند. دانش فقه به عنوان مادر علوم دینی در چنین بستر و رستن‌گاهی می‌تواند مورد قدس و غنای دین در جهت ورود به ساحات‌های مختلف زندگی بشر و کارآمدی آن نسبت به تئوری‌های الحادی را نمایان سازد. در این میان ایجاد ادبیات بین‌المداهبی در سطح گسترده‌تر مشترک در امر فقه حکومتی، از طرفی مقدمات و زمینه‌سازی لازم را جهت جهانی نمودن معارف دینی فراهم می‌آورد و از طرف دیگر در شرایط حساس می‌تواند با تقارب علمی و فکری زمینه وحدت اسلامی و شکل‌دهی جبهه واحد در مقابل

۱. «در قم باید درس‌های خارج استدلالی قوی‌ای مخصوص فقه حکومتی وجود داشته باشد تا مسائل جدید حکومتی و چالش‌هایی که بر سر راه حکومت قرار می‌گیرد و مسائل نوبه‌نویسی که مدام برای ما پیش می‌آید، از لحاظ فقهی مشخص کنند، روشن کنند، بحث کنند، بحث‌های مبین فقهی انجام بگیرد؛ بعد این بحث‌ها را روشنفکران و نخبگان گوناگون دانشگاهی و غیردانشگاهی، به فرآورده‌هایی تبدیل می‌کنند که برای افکار عموم، برای افکار دانشجویان، برای افکار ملت‌های دیگر قابل استفاده است» (۱۳۹۰/۰۶/۱۷).

استکبار جهانی باشد. لذا تولید فقه حکومتی برای طی مراحل چهارگانه فوق و رسیدن به تمدن نوین و جهانی اسلام از مقومات ذات حرکت در این مسیر است.

مطلب دیگری که در این مقدمه مقصود نگارنده در عطف نظر به آن است، کیفیت برخورد با رویکردها و آراء نوظهور است. نقلی است که «میشل فوکو دو گروه متفکر را از یکدیگر باز می‌شناخت: گروهی که بنیانگذار علمی هستند، مانند نیوتن که بانی علم فیزیک نوین است و گروهی که اندیشه تازه‌ای را بنا نهاده‌اند، مثل کارل مارکس که جهان‌بینی مارکسیستی را بنا نهاده است» (سجودی، ۱۳۸۸: ۷).

نوشته پیش‌رو را در تقسیم‌بندی فوق باید از قسم دوم دانست که مقصود از فقه حکومتی را بنیان‌گذاری علم جدید تصور نکرده است بلکه رویکرد و منطقی نوین در جهت تکامل دانش فقه بیان می‌دارد لذا نباید متوقع بود که این رویکرد و دستگاه جدید هر سطح و اندازه علمی با سوابق چند صدساله از جامعیت اطراف برخوردار باشد. تاریخ علم و اندیشه‌ورزی نیز در طول حیات بشری به خوبی و وضوح این نکته را به اثبات رسانده است که تراشحات فکری و نظری در بدانت امر و آستان ظهور از نایب‌ترین تعارضات و خلل انسجام و یکپارچگی برخوردار است تا اینکه در متن تاریخ آن‌ها قرار گرفته و در طول حیات این داده‌ها توسط اندیشمندان نسل‌های بسی مور به بحث و دقت‌نظر و تکامل قرار گیرد.

مسئله هر چه نبوغ و قوت علمی یک بریه‌پرداز بیشتر باشد، ضعف‌های مذکور در آراء و اقوال جدید او کمتر و کم‌نگر خواهد بود. در این کتاب نیز رویکردها و انتظامات نوینی نسبت به آراء و حراتی که فقهای عظام در طول قرون مختلف برای نسل‌های فعلی به ارمغان آورده‌اند، بیان شده است. به عبارت دیگر نه نگارنده خود را در سطحی می‌داند که توان در انداختن نگاه دانش نوینی در عرض دانش فقه اسلامی را داشته باشد و نه منطقاً و نظراً قائل به جواز بنی نهضت‌های علمی است. آنچه اجمالاً در مورد غایت این کتاب در حوزه فقه حکومتمت باید بیان کرد (که در فصل اول توضیح مفصل آن بیان شده است) این است که فقه حکومتی شاخه‌ای از تکامل فقه جواهری است نه مقطعی منقطع از آن روش و سنت. در نگارش پیش‌رو نیز تنها تلاش شده است تا برخی از رویکردهای نوین در تحلیل مبانی، اصول و منطق نظری فقه حکومتی به منصفه ظهور برسد تا سابقه گفتمان فقه حکومتی از کلی‌گویی‌ها و مقدماتی که تا حدودی ورود نظری و جزئی به این عرصه نداشته، خارج شده و روش‌های عینی درآمیختگی فقه و علوم دیگر در

راستای تحقق آرمان‌های مذکور بیان شود. زیرا از زمان ترویج و مطالبه ارتقاء سطح تفقه از شئون فردی به شئون اجتماعی و حکومتی اکثر تلاش‌ها و حرکت‌های صورت گرفته از انسجام روشی و محتوایی مورد نیاز برخوردار نبوده است. همگان از ضرورت ایجاد فقه حکومتی و تحقق فقه مضاف در افرق‌های نظام‌سازی و تمدن‌سازی سخن به میان آورده‌اند لیکن کمتر کسی به دنبال تبیین ارتباط نظری فقه حکومتی و نظام‌سازی، فقه حکومتی و فقه مضاف، فقه حکومتی و تمدن‌سازی و نهایتاً ماتریس نظری تمامی این اصطلاحات با یکدیگر بوده است. از اواسط دهه ۷۰ مسیح گفتمان ایجاد و توسعه فقه‌های مضاف در جوامع حوزوی و دانشگاهی مطرح شده است ولی کم تردیده شده است کسی به صورت جزئی، منطقی و نظام‌مند، روان‌شناسانه، فقه مضاف و قلمرو میان‌رشته‌ای دانش فقه و علوم دیگر را به قلم تحلیل و نگارش آورد. پس لازم بود در این عرصه جهادگونه ورود کرد و افق‌های روشنی را همواره ورود دیگر دانش‌پژوهان و تلاش‌گران عرصه علوم دینی تداعی کرد ولو در مراحل این گام‌های ابتدایی، خامی و ناپختگی مباحث، تداعی‌گر اذهان مخاطبین گردد.

چنین فعالیت‌های علمی که صرفاً سخن‌آوردن به یک مسئله بلکه درانداختن یک دستگاه تفکری منسجم علمی است با آمیخته‌ای از ابداعات فکری و الهامات و اقتباسات از نظامات علمی مرتبط باشد. همان‌طور که تمامی مکاتب فکری و قرانت‌نویین علمی در طول تاریخ در عین نوآوری ملهم از بحث‌تأثیر آراء و آثار گذشتگان خود بوده‌اند و این اساساً ویژگی ماهیت دانش‌اندوزی و خردورزی است. همان‌طور که سلف صالح از فقهای امامیه نیز هنگامی که برای اولین بار برخی از علوم و نظام‌های دانشی جدید را وارد دستگاه تفقه امامیه نمودند گاه مستقیماً از منابع عامه استفاده کرده و چارچوب نظری خود را در تدوین این نظام از ایشان شناس نمودند. همان‌طور که برخی بزرگان و زعمای مذهب در قرون سوم و چهارم، برای اولین بار هنگامی که به تفریعات فقهی امامیه پرداختند، اصل تفریعات را از برخی مصنفات علمای مکتب شافعی گرفته و فتاوی خود را وارد آن نمودند.

یکی دیگر از مسلمات این است که برای تأسیس و پر و بال گرفتن یک رویکرد و منهج جدید تفکری نیاز به یک وجاهت بالای علمی در جامعه مخاطبین وجود دارد و این یک واکنش طبیعی و معقول برای جلب اعتماد مخاطبین در متخصص و آگاه بودن آن مبدیخ و نظریه‌پرداز است. لیکن باید توجه داشت که

این ملاک به تنها ملاک ارزیابی یک اثر و ایده تبدیل نشود چه اینکه حسب مستثنیات گاهی یک اندیشه‌ورز نوپا حسب قلت ملاحظات اعتباری و شئون شخصیتی می‌تواند جسورانه ایده‌های جدید ولو غیرمقتنی را مطرح نماید که منشأ حرکت‌های مهمی در آینده آن دانش می‌شود. این نکته در جوامع علمی گذشته نیز به وفور یافت می‌شده است برای مثال در موضوع شروع فقه تفریعی از زمان شیخ طوسی شاهد این موضوع هستیم که قبل از ایشان اشخاصی مانند ابن جنید، ابن عقیل عمانی و... به سمت فقه تفریعی رفته‌اند لیکن متأسفانه نتوانستند در مقابل فقه ماثور پایه‌گذار یک نظام نوین تفقهی باشند؛ لیکن شیخ طوسی با توجه به وجهات و بی‌یگایی که در بین علمای امامیه عصر خود داشت توانست مبدأ چنین جریان‌ی قرار گیرد به حدی که تفریعات فقهی ایشان که عمدتاً غیرمنصوص نیز بود تا دو‌یست سال پس از مورد پذیرش علمای اعصار بعدی قرار گرفت به حدی که در متقدمین علمای امامیه متقیات مقلدین از علمای پس از شیخ طوسی را به عنوان اجماعات امامیه پذیرفتند.

مسئله اگر امروزه این‌طور که استه و شایسته است، آثار علمی و دروس خارج فقه حکومتی با هدف مستقیم و غیرمستقیم پاسخ‌گویی به مسائل نظام اسلامی، توسط اعظام و فضلاء حوزوی و دانشگاهی آنگونه که انتظار می‌رفت، رونق و وفور نیافته است، یکی از علل آن، ریشه در برخی مصلحت‌سنجی‌ها و ملاحظات فوق‌الذکر دارد که باید به اصلاح آن مبادرت نمود. لذا انتظار اینکه یک فرد با توان دانشی در جمیع اطراف علوم دینی و انسانی پس از عرصه تولید فقه حکومتی نهاده و دیگران پس از آن شروع به فعالیت نمایند را باید از اذهان دور نمود. در مسیر حرکتی که قبل از آن هیچ راهوری عبور نکرده است نمی‌توان فواید الهاده شاهد ایجاد و فراهم شدن تمامی لوازم عبور شد، بلکه برخی باید همان ایده‌های ابتدایی و خام را جهت نقد و بررسی و تکامل مسیرهای حرکت به منصه ظهور رسانده تا دیگران نیز از قبل آن، فعالیت‌های علمی خود را مبتنی بر آن تنظیم و جهت‌دهی نمایند. باری امید این می‌رود که مخاطب فرهیخته و فهیم، ضعف‌ها و کاستی‌های مبنایی و روشی این نگاشته که به جهت ضعف علمی نگارنده و فقدان محتوای مورد نیاز در این عرصه بوده است را تحمل نموده و در بسترهای ارتباطی مذکور و با هدف تکامل و برطرف نمودن نقائص، آن را به نگارنده انتقال دهند.

لازم است در پایان از تمامی همکاران و اساتید معظم جهت مساعدت‌ها و

راهنمایی‌های بی‌وقفه کمال تقدیر و تشکر را داشته باشم. حضرات آیات و حجج اسلام: دکتر حسین علی سعدی ریاست محترم دانشکده الهیات، معارف اسلامی و ارشاد دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، که با صعه صدر و بذل وقت فراوان این فعالیت علمی را راهنمایی و راهبری فرمودند. دکتر سیدعلی حسینی نیشابوری ناظر علمی محترم این تحقیق که با دقت نظر و صرف حوصله این تحقیق را مورد نظرات و ارزیابی دقیق قرار دادند. دکتر حسین بیرشک، دکتر محمدحسین بیانی ریاست محترم دانشگاه عدالت، دکتر مصباح‌الهدی باقری و دکتر سید مجتبی امامی. مولین محترم مرکز رشد دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، دکتر سیداحسان رفیعی علری، حجت‌الاسلام محمدحسین ملک‌زاده، حجت‌الاسلام رضا اسلامی و همچنین همکاران گرامی جناب آقای حسین دهقانی و جناب آقای میثم شعیب و دیگر فرهیختگان و استادانی که در مراحل مختلف تدوین، بازنگری و ویرایش علمی این اثر مسافانه و مشتاقانه از هیچ کوششی دریغ ننموده قدردانی و تشکر ویژه نمایم.

همچنین به‌طور خاص باید به مولین محترم دانشگاه امام صادق (علیه السلام) جناب آقای دکتر عادل پیغامی معاون محترم پژوهشی و جناب آقای دکتر یآوری ریاست وقت مرکز تحقیقات که با حلم و صفای پذیر و اعتماد فزاینده به نیروی جوان، طی سالیان ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۵ تمامی امکانات و شرایط مورد نیاز جهت انجام این پژوهش و دیگر فعالیت‌های گفتمانی در راستای تحقق «فقه حکمرانی» را برای اینجانب و همکارانم فراهم نموده‌اند کمال تقدیر و قدردانی را داشته باشم.

اللهم تَقَبَّلْ مِنَّا صَالِحَ الْأَعْمَالِ وَأَجْعَلْهَا مِنْ عَمَلِكِ الْكَرِيمِ

بهنام طالبی طادی

خرداد ۱۳۹۷